

PAR LATVIEŠU UN LĪBIEŠU VALODAS SAVSTARPĒJO IETEKMI¹

Ja kādai tautai kaimiņos dzīvo citas tautas, tad starp to un tās kaimiņiem mēdz rasties savstarpēja ietekme arī valodas ziņā, pie kam svarīga loma ir kādas tautas lielumam un kultūras pakāpei. Tā, piem., no somu tautām lībieši un igauņi ietekmējuši latviešu valodu. Dažreiz, vismaz tiem, kas nav somu valodās speciālisti, ir grūti vai pat neiespējams noteikt, vai kāds latviešu vārds ir aizgūts no lībiešu vai no igauņu valodas (vai pat no abām reizēm); tas sakāms, piem., par la. *allaž* : ig. dial. *alasi*, līb. *ales* „vienmēr“. Dažos gadījumos kāda vārda ģeografiskais izplatījums ļauj iedomāties, no kurienes tas ienācis; tā, piem., Veclaicē sastopamais *lūmpis*² „dīķis“ taču laikam radies no ig. *lump* „Pfützte, Lache“ (kā norāda K. Plukšs Ceļi VI 73), un *Jēlgava* (senāk: nocietināta pils, pilsēta) – no līb. *jālgab* „pilsēta“. – Citreiz vārda forma norāda uz tā cilmi; tā, piem., la. *jēdēls* „dienvidi“ sava *j-* dēļ saistāms ar līb. *jedāl* (un ne ar ig. *edel* „dienvidrietumi“). – Igauņu vārdam *wemmel* „nūja“ (no kā domā radušos la. *vembele* „resna rīkste“) tagad nav nekā līdzīga lībiešu valodā; bet radnie-// ciskais lībiešu vārds varētu būt izzudis.

Tā kā lībiešiem kaimiņos dzīvoja ne vien latvieši, bet arī kurši, tad lībieši varēja aizgūt vārdus no abām šām tautām. Un kad nu kurši ir latviešiem tuvu rada, tad pa lielākajai daļai paliek nezināms, vai lībieši kādu vārdu (piem., *āpša* vārdu) aizguvuši no latviešiem vai no kuršiem; pie tam jāiegaumē, ka kurši laikam jau priekš latviešiem nometušies uz dzīvi arī Rietumvidzemē starp lībiešiem, skat. FBR III 5 skk. Saglabātā tautosillabiskā *n* dēļ par kursismiem ir laikam jāatzīst, piem., līb. *atlīdziht* „atlīdzināt“, *balīht* „balināt“ u. c.; skat. par to arī Tomsena Beröringer

¹ [Priekš vairākiem gadiem atrodot šā apcerējuma manuskriptu, bija paradzēts to itin drīz publicēt no 1965. līdz 1967. g. izdodamajā J. Endzelīna Darbu izlasē. Bet tā kā minētā izlase ar vien vēl neiznāk, manuskriptu ar nelaiķa autora meitas Līvijas Endzelīnas ziņu publicēju tagad.

Rakstītā šo apcerējumu Endzelīns varētu būt – spriežot pēc tajā sastopamiem citējumiem – ne agrāk par 1951. g. (kad iznāca viņa Lettische Grammatik latviskā izdevumā, kuŗa lappuses viņš vietumis uzrāda) un laikam neilgi pēc sava raksta „О латышско-финских языковых связях“ (kas publicēts 1951. g. akad. L. Ščerbam veltītā krājumā).

Atrastais manuskripts rakstīts ar autora roku un aptver 8¹/₂ neliela formāta lappuses, kuŗu numuri te doti tekstam blakus; ar 2 svītrām šķelta rindiņa, norādot, kur viņa manuskriptā beidzas lappuse. – R. Grīse 30. VI 1969.]

141. Un tā kā laikam vismaz vienā izlokšņu daļā kuršiem latviešu *ie* (< *ei*) vietā bija kaut kas līdzīgs diftongam *ei* (skat. Latv. gram.² 7), tad no kuršu valodas laikam ir radušies arī līb. *lōiga* „lieks“ un *kōidas* „šķiets“. Vārdu *kill* „dzilna“ lībieši ir aizguvuši no kuršiem vai latviešiem, kad šo tautu valodā *g'* vēl nebija pārvērsti par *dz*; sal. arī līb. *kypārā* „cepure“ (lei. *kepūrē*). Pa lielākajai daļai tomēr lībiešu aizguvumos sastopam jaunāko *ts* (=la. un kuršu *c < k*) resp. *dz* (=la. un kuršu *dz < g'*), piem., *tsērm* „cērme“, *dzelān* „dzelon(i)s“.

Attiecoties uz lībiešu valodas fōnētiku jāaizrāda, ka *h* tur ir zudis un igauņu valodā paglābušos patskaņu *ü*, *ū* un *ō* vietā ieradušies *i*, *ī* un *e*, ko prof. Ketunens savā Liv. Wörterbuch skaidro ar latviešu valodas ietekmi. Lībiešu valodā un latviešu lībiskajās izloksnēs *a* ir *u* un *v* priekšā pārvērties par *o* (lībiešu valodā un dažās tāmnieku izloksnēs *ou < au* ir tālāk pārveidots par *ō*). Savā gramatikā³ es izsakos, ka lībisko izlokšņu *ou < au* ir radies lībiešu valodas ietekmē, un tam, kā liekas, pievienojas arī prof. Ketunens Liv. Wörterbuch XXIII lp. Šo *ou < au* atrodam Latvijā tomēr arī gar igauņu robežu (atskaitot Apukalnu), dažādās latviešu augšzemnieku izloksnēs, Kuršu kāpu Sarkavā un arī dažās leišu izloksnēs (skat. Latv. gram. 49. §), kamēr igauņu un somu valodā *au* ir patvēries (cik man zināms). Tāpēc tagad šaubos, vai lībieši šai ziņā ietekmējuši latviešus.

Drošs „lībisms“ ir tā „lenis“, kas sastopama Puzē u. c. vārda beigās nebalsīgu troksneņu vietā, skat. Latv. gram. 82. § c; tāda „lenis“ vārda beigās atrodama arī lībiešu valodā. Ar lībiešu ietekmi laikam ir jāskaidro arī tas, ka latviešu lībiskajās izloksnēs ir zuduši galotņu īsie patskaņi (un dziļo tāmnieku izloksnēs arī visi neuzsvērtie īsumi piedēkļos) un piedēkļos un galotnēs// palaikam saīsināti *ie*, *uo* un garie patskaņi (kaut kas līdzīgs ir pa daļai novērojams arī Secē, Daudzesē un Skrīveros [skat. Latv. gram. 70], kur senāk varbūt arī ir dzīvojuši lībieši). Rietumsomu (vāc. „ostseefinnisch“) valodās seni gaŗumi rodami tikai saknes zilbēs; Kursas lībiešu izloksnēs piedēkļu gaŗumi ir jauni, par ko Tomsens Berōringer 55 skk. un 84.

Lībiešu (un igauņu) valodā līdzskaņi ir sekojoša *i* priekšā palātālizēti (skat. prof. Ketunena Liv. Wörterb. XXX lp.), un apmēram tas pats ir noticis (laikam lībiešu ietekmē) arī daudzās lībiskajās izloksnēs, skat. Latv. gram. 90. § a. — Vai arī tam, ka lībiskajās izloksnēs šaurais *ē* tiecas pārvērsties par *ei* (piem., *peēc < pēc*, skat. Latv. gram. 58. §), ir kāds sakars ar lībiešu valodu, nemāku teikt. — Ka latviešu valodā tagad mēdz uzsvērt vārda pirmo zilbi, to pa daļai varbūt var skaidrot ar pārlatvināto lībiešu ietekmi, bet nevaru par to droši izteikties, skat. Latv. gram. 32.

Tā kā somu valodās nav starpības starp gramatisko vīriešu un sieviešu dzimti un sakarā ar to, piem., jēgumus „viņš“ un „viņa“ apzīmē ar to pašu vārdu, tad nu lībieši, sākdami latviski runāt, arī latviešu valodā siev. dzimtes formu vietā sāka

² [J. Endzelins, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951. — R. G.]

³ [J. Endzelin, Lettische Grammatik, Riga, 1922. — R. G.]

lietāt vīr. dzimtes formas, un tāpēc lībiskajās izloksnēs siev. dzimtes formas ir plašos apmēros zudušas, skat. Latv. gram. 318. §.//

Sakarā ar galotņu īso patskaņu zudumu lībiskajās izloksnēs tur konjugācijā palaikam lieto 3. personas formu arī abu skaitļu 1. un 2. personas formu vietā (skat. Latv. gram. 600. §) un arī pēc ģenitīva prepozīcijām tur vienskaitlī vienmēr lieto akuz. un instr. kopējo formu (skat. Latv. gram. 495. §).

Lībiešu valodā ir aizgūti visi latviešu priedēkļi, piem., *at-and* „atdot“, un arī viens otrs piedēklis, tā *-ig* vārdā *āndig* „devīgs“, skat. Tomsena Beröringer 64 skk. Latviešu valodā tāda veida aizguvumu no lībiešu valodas nav.

Kad kāds vācu cilmes vārds (piem., vidus lejsvācu *kīl*) ieradies ir latviešu, ir lībiešu valodā (la. *kīlis*, līb. *kīl'*), varam palikt neziņā, vai abas šās valodas to aizguvušas tieši no vidus lejsvācu valodas vai tikai viena no abām, no kuŗas tad šis vārds varēja ieviesties otrā. Prof. Ketunens savā Liv. Wörterbuch VII dēvē, piem., la. *kīvēt* par aizguvumu no lībiešu valodas, bet tas var būt ienācis latviešu valodā tieši no vidus lejsvācu *kīven*.

Turpat 601. lp. skk. autors ir apmēram 220 latviešu vārdu apzīmējis par aizgūtiem no lībiešu valodas. Bet, kā jau esmu aizrādījis FBR XIX 217, to starpā ir, pirmkārt, vārdi, ko autors pats uzrakstījis Dundangā un kas no citiem avotiem nav zināmi, otrkārt, // vārdi, kas sastopami tikai dažās izloksnēs, bet ne rakstu valodā (piem., *ārķis*), treškārt, vārdi, kas latviešu valodā var būt ieviesušies tieši no vācu valodas (piem., *nagla*), un pat daži tādi vārdi, par kuŗu baltiskumu man nav ne mazāko šaubu (piem., *vājš*, skat. ME IV 494). Atskaitot šo četru katēgoriju vārdus, paliek vēl apmēram 84 vārdi, kas sastopami arī latviešu rakstu valodā; bet ne par visiem tiem var droši teikt, ka tie aizgūti no somu valodām. Starp šiem lībiskās cilmes vārdiem ir kuģniecības un zvejniecības jēdzienu nosaukumi (piem., *andrus*, *jade*, *kaļa*, *ķeksis*, *murda*, *purga*, *vaba*, *rinduksis*), (jūrmalniekiem svarīgo) vēju vārdi (piem., *launaga vējš*, *luodes vējš*, *sāmenis*, *idis* u. c.), ģeografijas termini (piem., *juoma*, *kangars*, *valgums*, *selga*, *urga*, *rava* u. c.) un daži putnu un zivju vārdi (piem., *kaija*, *kamba*, *kīsis*, *kugre*, *luca*, *salaka*, *taims*). Aizguvuši no šiem pašiem kaimiņiem ir latvieši arī vārdus *sēne* un *puķe* (gluži kā leiši vārdus *grības* un *kviētkas* no slaviem); vai tas nozīmētu, ka lībieši un igauņi būtu mazāk šķīruši atsevišķās sēņu un puķu sugas nekā latvieši? Par to lai spriež somu valodu pazinēji. No tā paša avota latvieši ir pārjēmuši arī vārdus *kāzas* un *laūlāt*; var domāt, ka tas noticis Rīgā, kur lībieši laikam dzīvoja jau priekš latviešiem.//

Latviešu un lībiešu (resp. igauņu) valodas savstarpējā ietekme izpaužas arī sēmazioloģijā un frazeoloģijā. Līdzīgums šai ziņā var būt radies pa daļai nejauši vai dzīvojot līdzīgos apstākļos. Ja, piem., la. *rudzu puķe* (lei. *rūgiagēlē*) nozīmē to pašu, ko ig. *rukki lilled* (daudzsk.) un somu *ruis kukka* (līdzīgs vārds arī lībiešiem), tad tas laikam skaidrojams ar to, ka šis stāds (kr. *vacuñek*) aug it sevišķi

rudzu laukos (tāpēc arī vācieši to sauc par *Kornblume*). Nezinu, kā raudzīties uz savstarpējo attieksmi starp vārdiem la. *peļu zirņi* (lei. *peliožirniai*) un ig. *hiireher-ned* (līdzīgi līb. un somu valodā) un kr. *мышный зорох*, la. *dzēlzs-zāle* un līb. *rōda-àina* (ig. *raud-hein*), la. *lāčauzas* un ig. *karu-kaerad* u. c.

Bez savstarpēja sakara līdzīga nozīmes attīstība varētu būt radusies, piem., vārdiem la. *vešēls* un ig. *terve* (līdzīgi arī līb.) „здоровый, целый“ (sal. slavu *цѣлѣ* un senaugšvācu *heil* ar tām pašām nozīmēm), la. *gatavs* un ig. *val'mis* (līdzīgi arī līb. un som.) „готовый, спелый, зрелый“, la. *nūo galvas* (lei. *iš galvōs*) un ig. *peast* (līdzīgi arī līb.) „наизусть“, la. *mute* (lei. *burnā*) un ig. *suu* „рот, лицо“ (ar tām pašām nozīmēm arī lat. *ōs*), la. *mutēs duot* un ig. *suud andma* (somu *anta suuta*) „цело-//вать“.

Citos gadījumos tāds nozīmes līdzīgums ir laikam skaidrojams ar lībiešu vai igauņu ietekmi. Sākdami latviski runāt, lībieši vēl domāja lībiski un tāpēc, latviski vēl pilnīgi neprazdami, lietāja latviešvārdus pa lībiešu paražai. Savos Латышские предлоги II 136 sk. esmu jau aizrādījis, ka latviešu valodā verbu imperfektīvās formas dažkārt darina, aizstājot priedēkli ar kādu adverbu vai locījuma formu, kas atgādina lībiešu vai igauņu valodu. Tā, piem., la. (*svārkus*) *mugurā vilkt* saskan ar ig. *selga panema* (līdzīgi arī līb.), la. *cepuri galvā likt* – ar somu *panna hattu pāhānsā* (līdzīgi arī līb. un ig.) u. c. Tā kā leitiski, vāciski un krieviski tā nerunā, tad šāda kāda apģērba uzvilšanas apzīmēšana laikam ir radusies lībiešu un igauņu valodas ietekmē. Līdzīgi laikam ir jāraugās arī uz tādiem latviešu izteicieniem, kā, piem., *rūokā dabūt* (sal. ig. *kätte saama*), *bārdu dzīt* (sal. ig. *habet ajama*), *gulēt* „лежать, спать“ (ig. *magama*), *labā ruoka* „правая рука“ (ig. *hea käsi*) u. c.

Atliek vēl rinda tādu gadījumu, kur nezinu, vai izteiksmes līdzīgums ir nejaušs vai radies citu valodu ietekmē; tā, piem., la. *ciemā iet* „идти в гости“ (sal. ig. *kūlasse minema*, bet arī Šveices vācu *ze dorf gān*), la. *zuobus vadzī kārt* „начать// голодать“ (sal. ig. *hambad varna panema*), la. *amats* (ig. *ammet*) „должность, привычка“, la. *likt* un ig. *panema*, somu *panna* „класть, велеть“ (sal. kr. *паложить*) u. c.

Citus piemērus dodu FBR XIX 218 un rakstu krājumā, kas noņemts prof. Ščerbас piemiņai.

Lībiešu vārdi te doti Vīdemaņa resp. Tomsena rakstībā⁴, tāpēc ka ar diakritiskām zīmēm ļoti komplicētā Ketunena rakstība apgrūtinātu tipografiju.

⁴ [Igauņu u. c. valodu vārdi te atstāti tādā pat rakstībā kā Endzelīna manuskriptā atstātas arī interpunkcijas īpatnības. – R. G.]